

### **Наталія Валеріївна Кісіль**

*Кандидатка сільськогосподарських наук, старша наукова співробітниця, доцентка кафедри інтелектуальної власності та приватного права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

ORCID: 0000-0003-1097-360X, e-mail: kisis\_n@ukr.net

## **Визначення змісту та основних складових професійних компетентностей судових експертів**

*У публікації розкриваються результати дослідження щодо визначення змісту та основних складових професійних компетентностей, які могли би враховуватися при визначенні наявності у певної особи необхідних знань, навичок та вмінь для отримання кваліфікації судового експерта та ефективного здійснення судово-експертної діяльності. Визначаються ключові парадигми, які можуть бути застосовані при впровадженні компетентнісних підходів при підготовці та атестації судових експертів із урахуванням необхідності інтеграції української освіти в європейський простір.*

**Ключові слова:** експерт; професійні компетентності; освіта; підготовка експертів; судова експертиза; інтеграція освіти.

---

---

**Постановка проблеми.** Правова регламентація судово-експертної діяльності як в Україні, так і в більшості європейських країн базується на нормах процесуального законодавства. Вимоги до осіб, яким доручається проведення судових експертиз, визначаються у відповідних процесуальних кодексах. Наприклад, згідно ч. 1 ст. 69 Кримінального процесуального кодексу України [1]: «експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок із питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань».

У статті 10 Закону України «Про судову експертизу» [2] вказано, що судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання

для надання висновку з досліджуваних питань, мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності.

Між тим, у діючих нормативних актах нині не унормовано, яка освіта вважається відповідною для отримання кваліфікації за певним експертним напрямком. При вирішенні цього питання в установах Міністерства юстиції України нині враховується найменування спеціальності згідно Переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, що затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 № 266 [3], та навчальний час із відповідних дисциплін, зазначених у додатку до диплому про вищу освіту. Між тим слід враховувати, що до Переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра, час від часу вносяться зміни або доповнення.

Наприклад, у Переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 року № 787 [4] виділялася галузь знань 1801 «Специфічні категорії», що включала найменування спеціальності «Інтелектуальна власність» за освітньо-кваліфікаційним рівнем спеціаліста, а також «Інтелектуальна власність», «Управління інноваційною діяльністю» за освітньо-кваліфікаційним рівнем магістра. За цими спеціальностями здійснювалася підготовка професіоналів за освітньо-кваліфікаційним рівнем спеціаліста, магістра на основі базової або повної вищої освіти будь-якого напрямку підготовки чи спеціальності. При цьому за цими спеціальностями фахівці не здобували вищу юридичну освіту.

Серед галузі знань 1801 «Специфічні категорії» на основі базової або повної вищої освіти здійснювалася підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем магістра за спеціальністю «Судова експертиза». Також окремо виділялася галузь 0304 «Право» із найменуванням спеціальностей, за якими при-своювався освітньо-кваліфікаційний рівень спеціаліста та магістра: 8.03040101 «правознавство» та 7.03040201 «правоохоронна діяльність». За цими спеціальностями фахівці здобували вищу юридичну освіту.

У чинному Переліку [3] відсутні такі спеціальності як «Інтелектуальна власність» та «Судова експертиза». Нині виділяється галузь знань 08 «Право» з найменуванням спеціальності 081 «Право», при підготовці за якою окремі вищі начальні заклади серед вибіркових компонентів освітньої програми включають дисципліни зі сфери інтелектуальної власності та судової експертизи.

У зв'язку зі змінами, що час від часу вносяться до Переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів

вищої освіти, а також можливістю набуття особами, які мають намір здійснювати судово-експертну діяльність, практичного досвіду роботи у певній сфері та/або наукового ступеню у певній галузі науки, час від часу виникають бурхливі дискусії щодо наявності об'єктивних підстав для відмови у проходженні стажування та присвоєння кваліфікації фахівцям на підставі не відповідності вищої освіти. Вирішення таких ситуацій ускладнюється тим, що нині не має затверджених Переліків відповідності галузей знань і спеціальностей вищої освіти видам судових експертиз та експертним спеціальностям, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцям державних спеціалізованих установ судових експертиз Міністерства юстиції України та фахівцям, які не є працівниками цих установ (приватним експертам).

Враховуючи вищевикладене, виникає потреба визначити склад та обсяг базових наукових, технічних та інших спеціальних знань, якими мають володіти особи, що залучаються до проведення судових експертиз. Дослідження змісту та основних складових професійних компетентностей судових експертів за різними експертними напрямками є надзвичайно актуальним як для розробки ефективних підходів до навчання (стажування) експертів, так і при визначенні осіб, яким можуть бути призначені судові експертизи, та здійсненні оцінки висновків експертів. При розробці підходів до навчання та підготовки судових експертів також доцільно враховувати процеси інтеграції української освіти в європейський простір, які нині відбуваються, а навчальні матеріали розробляти з урахуванням сучасного рівня розвитку науки та техніки, що сприятиме зростанню наукового та експертного потенціалу.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Дослідженню поняття професійних компетентностей експертів, визначенню їх змістовних компонентів та складових компетенцій присвячували свою увагу різні вчені, зокрема, П. Антонюк, С. Андренко, І. Гора, Д. Гуріна, О. Донцова, І. Калініна, Р. Кірін, О. Курдес, І. Петрова, Р. Степанюк, С. Шевцов, М. Щербаковський, Л. Щербаковська, О. Федоренко та інші [5-15].

Між тим і досі не розроблено переліку уніфікованих складових професійних компетентностей, які могли би враховуватися при визначенні наявності у певної особи необхідних знань, навичок та вмінь для отримання кваліфікації судового експерта та ефективного здійснення судово-експертної діяльності. Впровадження компетентнісних підходів у різних галузях освіти викликає необхідність їх застосування і при підготовці та підтвердженні кваліфікації судових експертів.

**Мета дослідження.** Для визначення ключових парадигм, які можуть бути застосовані при впровадженні компетентнісних підходів при підготовці та атестації судових експертів, та їх висвітлення у Довіднику професійних компетентностей експертів проводилося дослідження змісту поняття професійних компетентностей, аналізувалися змістовні компоненти та складові компетенцій судових експертів, які можуть забезпечити якість, високий науковий рівень та обґрунтованість експертних висновків.

**Викладення основного матеріалу.** Із набуттям чинності у 2022 році Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування національної системи кваліфікацій» [16], уточнено та доповнено положення законодавчих актів поняттями «професія», «професійна кваліфікація», «професійні стандарти». Статтю 4 Кодексу законів про працю України [17] доповнено статтями 4<sup>1</sup> і 4<sup>2</sup>, в яких розкрито зміст понять професія та кваліфікація, а також встановлено норми щодо професійних стандартів.

У статті 4<sup>2</sup> цього Кодексу [17] встановлюється, що *професійна кваліфікація може бути засвідчена відповідним документом і являє собою стандартизовану сукупність здобутих особою компетентностей та/або результатів навчання*, що дає змогу здійснювати всі трудові функції, визначені відповідним професійним стандартом.

Згідно визначення, що міститься у статті 4<sup>1</sup> даного Кодексу [17], *професійний стандарт* — це затверджені в установленому порядку вимоги до компетентностей працівників, що слугують основою для формування професійних кваліфікацій. Вимоги до компетентностей, обов'язків та кваліфікацій працівників визначаються професійними стандартами. За відсутності професійних стандартів такі вимоги можуть визначатися кваліфікаційними характеристиками.

Наказом Міністерства соціальної політики України № 74 від 21.01.2018 було затверджено Методику розроблення професійних стандартів [18]. У п. 2 розділу 1 вищезазначеної методики, значення термінів «компетентність», «загальні компетентності», «професійні компетентності» та «професійний стандарт» розкриваються наступним чином:

- *компетентність* — динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність;
- *загальні компетентності* — універсальні компетентності, що не залежать від предметної сфери, є важливими для успішної професійної та соціальної діяльності особи;
- *професійні компетентності* — сукупність знань, умінь та навичок, професійно значущих якостей особистості, що забезпечують здатність виконувати на певному рівні трудові функції, визначені відповідним професійним стандартом;
- *кваліфікація* — визнана уповноваженим суб'єктом та засвідчена відповідним документом стандартизована сукупність здобутих особою компетентностей (результатів навчання).

У п. 11 статті 34 Закону України «Про освіту» [19] визначено, що процедури присудження, присвоєння/підтвердження кваліфікацій, а також порядок утворення та діяльності і правовий статус суб'єктів, що здійснюють діяльність з оцінювання і визнання освітніх та/або професійних кваліфікацій (повних та часткових), визначаються законодавством.

Статтею 34 Закону України «Про освіту» [19] встановлено, що *результати навчання та компетентності*, необхідні для присудження освітніх та/або присвоєння професійних та часткових професійних кваліфікацій, *можуть досягатися шляхом здобуття формальної, неформальної чи інформальної освіти*.

Згідно ч. 1 ст. 8 вказаного Закону України [19]: «*Особа реалізує своє право на освіту впродовж життя шляхом формальної, неформальної та інформальної освіти. Держава визнає ці види освіти, створює умови для розвитку суб'єктів освітньої діяльності, що надають відповідні освітні послуги, а також заохочує до здобуття освіти всіх видів*».

Також у п. 2—4 цього Закону [19] дано визначення видів освіти.

*«Формальна освіта — це освіта, яка здобувається за освітніми програмами відповідно до визначених законодавством рівнів освіти, галузей знань, спеціальностей (професій) і передбачає досягнення здобувачами освіти визначених стандартами освіти результатів навчання відповідного рівня освіти та здобуття кваліфікацій, що визнаються державою.*

*Неформальна освіта — це освіта, яка здобувається, як правило, за освітніми програмами та не передбачає присудження визнаних державою освітніх кваліфікацій за рівнями освіти, але може завершуватися присвоєнням професійних та/або присудженням часткових освітніх кваліфікацій.*

*Інформальна освіта (самоосвіта) — це освіта, яка передбачає самоорганізоване здобуття особою певних компетентностей, зокрема під час повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю, родиною чи дозвіллям».*

При цьому пунктом 5 цього ж Закону України [19] унормовано, що результати навчання, здобуті шляхом неформальної та/або інформальної освіти, визнаються в системі формальної освіти в порядку, визначеному законодавством.

Враховуючи вищезазначені норми, професійна кваліфікація може складатися не лише з наявності формальної освіти, здобутої у навчальних закладах, а може набуватись й внаслідок інформальної освіти, зокрема, набутих знань, вмінь і навичок у певній сфері науки, техніки і мистецтва, та накопиченого практичного досвіду здійснення судово-експертної діяльності.

І. В. Гора вказувала [7, с. 88], що при обранні експерта необхідно з'ясувати відомості щодо рівня й фаховості освіти, посади, яку займає експерт, і стажу його роботи та досвіду в проведенні певного виду експертиз.

М. Г. Щербаковський та Л. П. Щербаковська зазначали [13, с. 101], що особистісна компетенція експерта може визначатися наявністю в нього наукового ступеня, наукових публікацій, стажу експертної роботи, кількістю проведених експертиз, індивідуальними здібностями.

У звіті «Судово-експертна діяльність: практики іноземних країн», наданому Проєктом Європейського Союзу «Право-Justice» на запит Мін'юсту України [20], вказується, що у більшості європейських країн для доступу до професії судового експерта особа має підтвердити свою професійну кваліфікацію (освіту, науковий ступінь, публікації тощо). Серед загальних вимог до необхідних навичок для кандидата в судові експерти виділяються наступні: судовий експерт повинен володіти загальними навичками, які є основоположними для ефективного проведення будь-якої експертизи, та особливими вміннями/навичками в окремих галузях експертизи. Усі необхідні навички зазвичай набуваються шляхом поєднання формальної освіти, спеціального навчання та досвіду роботи (на робочому місці).

У Директиві ЄС про визнання професійних кваліфікацій 2005/36/ЄС [21] зазначається, що на території країн ЄС визнаються дипломи про освіту, сертифікати, ліцензії та інші документи, які підтверджують кваліфікацію найманих працівників, в тому числі експертів, що були видані однією із країн ЄС. При цьому, крім визнання документів про освіту працівників, на території ЄС визнанню підлягає і їх професійний досвід.

Отже, на наш погляд, про здобуття професійних компетентностей особами, які можуть залучаються до проведення судових експертиз, можуть свідчити не тільки документи про вищу освіту. Особливе значення для проведення повних та об'єктивних експертних досліджень, що відповідають сучасному рівню науки та техніки, має практичний досвід у певній галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, яка є базовою для вирішення відповідних експертних завдань. При цьому, враховуючи суттєве зміщення формату навчання з традиційного офлайн до онлайн, яке відбулося за роки пандемії та воєнних дії на території України, нині ми спостерігаємо збільшення можливостей отримання професійних знань та навичок шляхом проходження навчання та підвищення кваліфікації на різних курсах, тренінгах, які проводяться вітчизняними та іноземними суб'єктами освітньої діяльності та професійними інституціями. Стара парадигма підготовки судових експертів та визначення вимог щодо наявності відповідної вищої освіти в сучасних умовах потребує перегляду. Нині здійснення судово-експертної діяльності потребує від експертів постійного розширення та поглиблення знань та оволодіння новими навичками, тому підходи до отримання (підвищення) кваліфікації мають бути переглянуті, враховуючи сучасні тенденції.

Одним зі шляхів визначення критеріїв, що можуть висуватися до осіб, які мають намір отримати (підтвердити) кваліфікацію судового експерта, може бути формування та постійне оновлення змісту та основних складових професійних компетентностей експертів.

З метою визначення обсягу та змісту професійних компетентностей судових експертів проаналізовано теоретико-методологічні підходи до підготовки судових експертів, що висвітлені у роботах вчених та практиків.

Р. Л. Степанюк та С. О. Шевцов [15, с. 577] при розгляді проблемних питань у сфері фахової підготовки спеціалістів-криміналістів для органів Національної поліції України зазначали, що якісне виконання функцій з техніко-криміналістичного забезпечення слідчих дій є можливим за умови володіння спеціалістом певними теоретичними знаннями, до числа яких, на їх думку, слід віднести знання: правових засад використання спеціальних знань у кримінальному процесі; основних теоретичних положень криміналістичної ідентифікації та діагностики; усіх видів науково-технічних засобів, що застосовуються в ході огляду місця події; основ тактики огляду місця події та інших слідчих (розшукових) дій; видів і методів судової фотографії, звуко- та відеозапису; криміналістичної трасології; основних можливостей інших галузей криміналістичної техніки (судової балістики, вибухотехніки, габітології, технічного дослідження документів тощо) та окремих судових наук (судової медицини, судової хімії, судової біології тощо); основних положень криміналістичної методики; правових та організаційних основ судової експертизи; сучасних можливостей окремих видів судових експертиз, що проводяться з метою дослідження об'єктів, які вилучаються під час огляду місця події.

Ф. М. Джавадов і А. А. Салімов вважають, що серед юридичних знань, які експерт повинен знати, мають бути не тільки знання правозастосовних норм, що регулюють діяльність судово-експертних установ та безпосередньо експертів як учасників процесу, а й принципів та норм процесуального законодавства, системно пов'язаних із судово-експертною діяльністю [12, с. 53]. Оскільки питання, на які відповідає експерт, стосуються обставин розслідування, тому не можуть досліджуватися ізольовано від правової сторони розслідуваної справи.

М. Г. Щербаковський зазначає [14, с. 89], що відомості про освіту, кваліфікацію, підготовку експерта характеризують його компетенцію і встановлюються за формальними ознаками. Порушення вказаних вимог експертом (відсутність вищої освіти, невідповідність кваліфікації виду експертизи) призводить не до визнання висновку експерта недостовірним, а до виключення його із системи доказів на підставі недопущення як джерела доказів в зв'язку із порушенням процедури отримання. Знання та вміння, що застосовувалися під час провадження експертного дослідження, відносяться до компетентності експерта у конкретній експертизі і визначаються в процесі оцінки наданого ним висновку.

О. І. Федоренко та С. О. Шевцов [11, с. 197—198] пропонують професійну компетентність судового експерта розглядати як якісну характеристику оволодіння фахівцем своєю професійною діяльністю, яка передбачає: усвідомлення своїх спонукань до цієї діяльності (професійних потреб, інтересів, прагнень, ціннісних орієнтацій, мотивів діяльності, усвідомлення своєї соціальної ролі); володіння комплексом професійних знань, вмінь та наявність особистісних якостей як спеціаліста, здатного ефективно виконувати професійні обов'язки.

На думку П. Є. Антонюк [6, с. 40] основними складовими професійної компетентності судово-медичного експерта, слід вважати судово-медичне експертне мислення (формується у результаті набуття професійних і спеціальних знань) та експертний досвід (набувається у процесі професійної діяльності з використанням професійних і спеціальних знань).

Відповідно до п. 1 розділу IV Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів [22]: *«Для присвоєння (підтвердження) кваліфікації судового експерта працівники НДУСЕ та фахівці, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, повинні мати відповідну вищу освіту другого рівня за ступенем магістра, пройти підготовку (стажування), знати теоретичні, організаційні і процесуальні питання судової експертизи та методичні положення і практику їх застосування за відповідною експертною спеціальністю».*

Отже, під час підготовки фахівцям (експертам), які мають намір отримати (підтвердити) кваліфікацію судового експерта, необхідно отримати певні знання та уміння, а під час складання кваліфікаційного іспиту продемонструвати набуті компетентності та навички застосування відповідних методичних положень.

На наш погляд, метою навчання (стажування) має стати формування у слухачів цілісної системи знань базових наук, основних принципів судово-експертної діяльності, процесуальних особливостей призначення та проведення судових експертиз, методичних підходів вирішення експертних завдань, що ставляться на вирішення певного напрямку експертизи.

Висновок експерта як процесуальний документ, в якому висвітлюються особливості проведення дослідження під час встановлення певних фактів та обставин, що мають значення для об'єктивного вирішення справи у суді, може розглядатися як певний засіб комунікації експерта з іншими процесуальними особами. У висновку експерт детально прописує всі надані на дослідження матеріали та зазначає про здійснені комунікації з учасниками справи: подані клопотання про надання додаткових матеріалів, проведені огляди об'єктів дослідження за їх місцезнаходженням тощо. Детально описуючи хід дослідження та обґрунтовуючи надані висновки, експерт доводить суду та учасникам справи об'єктивність встановлених фактів та обставин справи, які висвітлюються у висновку. При виникненні у суду або сторін справи (кримінального провадження) питань щодо складеного висновку, експерт може бути викликаний для надання роз'яснень. Тобто крім наявності знань, вмінь та навичок здійснення судово-експертної діяльності у межах обраної експертної спеціальності, у експерта мають бути наявними сформовані комунікативні якості для забезпечення результативної взаємодії з суб'єктами призначення експертизи та іншими процесуальними особами.

У роботі [23] нами вже висвітлювалися результати дослідження щодо визначення переліку знань, вмінь, навичок, комунікативних та інших особистих якостей, якими мають володіти експерти у сфері інтелектуальної власності.

При екстраполюванні та узагальненні результатів попередніх досліджень з метою формулювання обсягу знань, вмінь, навичок, комунікативних та інших якостей, які мають продемонструвати фахівці (експерти) після проходження навчання (стажування) за різними напрямками судової експертизи, можемо визначити наступні:

1. **Знання:** основних положень нормативно-правової бази, що регулює судово-експертну діяльність; теоретичних засад та специфіки відповідної (базової) галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, до яких відносяться досліджувані об'єкти, явища і процеси; властивостей та ознак об'єктів, що підлягають дослідженню; методів та методичних підходів вирішення експертних завдань.
2. **Уміння та навички:** з'ясовувати зміст норм законодавства у галузі судової експертизи, правильно тлумачити їхній зміст та застосовувати для вирішення конкретних експертних завдань; здійснювати аналіз доцільності застосування певних засобів та методів судової експертизи для встановлення фактів, що мають значення для вирішення справи; готувати листи та процесуальні документи за результатами проведення експертизи (висновки експерта, клопотання тощо); зважаючи на процесуальний статус судового експерта обов'язковою вимогою має бути здобуття умінь та навичок застосування науково обґрунтованих методичних положень вирішення експертних завдань, притаманних певній експертній спеціальності.
3. **Комунікація:** здатність ефективно взаємодіяти з іншими учасниками цивільних, господарських, адміністративних справ та кримінальних проваджень; аналізувати потреби суб'єктів призначення експертиз та системно їх оцінювати з метою формулювання питань, що ставляться на вирішення експертизи; формулювати обґрунтовані висновки за результатами проведеного дослідження; надавати пояснення щодо наданого висновку під час допиту або надання пояснень у суді; надавати консультації щодо актуальних питань призначення та проведення судових експертиз у різних видах судочинства.
4. **Автономність та відповідальність:** продемонструвати розуміння особистої відповідальності за професійні рішення та надані експертні висновки.

З метою систематизації основних складових професійних компетентностей, які можуть бути висвітлені у Довіднику професійних компетентностей судових експертів за різними експертними спеціальностями, і які важливо враховувати при підготовці експертів, отриманні (підтвердженні) кваліфікації, проведено аналіз праць практикуючих експертів та науковців із різних сфер діяльності.

М. Г. Щербаковський та Л. П. Щербаковська [13, с. 100—102] поняття компетентності судового експерта поділяють на 3 рівня за обсягом та ступенем спільності:

- базова компетентність експерта;
- особиста компетентність експерта;
- компетентність експерта в конкретній експертизі.

*Базова компетентність експерта.* Цей рівень компетентності визначає здатність експерта самостійно вирішувати коло доручених йому питань, спираючись при цьому на певний багаж знань, що отримані в процесі його професійної спеціальної освіти у ВНЗ, а також знань та умінь за певною експертною спеціальністю, що отримані в результаті його підготовки до атестації і отримання кваліфікації судового експерта. Крім професійних судово-експертних знань базова компетентність включає правові знання. Про наявність у експерта базової компетентності вказує його свідоцтво [13, с. 100—101].

*Особиста компетентність експерта.* Здатність експерта вирішувати все більш складні та нетипові завдання зростає в процесі його професійної судово-експертної діяльності. Особистісна компетенція розширюється, коли експерт приймає участь у наукових розробках та експериментальних дослідженнях. Також рівень особистої компетентності експерта визначається наявністю в нього наукового ступеня, наукових публікацій, стажу експертної роботи, кількістю проведених експертиз, індивідуальними здібностями [13, с. 101].

*Компетентність експерта в конкретній експертизі* характеризує його здатність вирішувати поставлені питання (завдання) при проведенні експертного дослідження у конкретному кримінальному провадженні. Компетентність експерта в конкретній експертизі визначається за результатами всебічної оцінки висновку експерта, що направлена на з'ясування повноти проведеного дослідження, правильності вибору методик та методів аналізу, інтерпретації виявлених властивостей та ознак об'єктів, обґрунтованості проміжних та заключних висновків [13, с. 102]. Отже, компетентність експерта в конкретній експертизі характеризує його здатність вирішити поставлене питання (завдання) під час проведення експертного дослідження в конкретному кримінальному провадженні.

Гуріна Д. П. та Калініна І. В. [8] виділяють такі складові елементи спеціальних наукових знань експерта:

- основні базові спеціальні знання різних наук, які отримуються під час навчання особи;
- додаткові базові спеціальні знання, які здобуваються особою в процесі підготовки для отримання кваліфікації судового експерта з певної спеціальності;

- додаткові правові знання, які необхідні для правильного орієнтування в правовому полі кримінального судочинства, оволодіння теоретичними та методичними основами судових експертиз, розуміння їх особливостей та ролі в системі доказів, процесуальної функції експерта, правильного оформлення експертних висновків тощо.

Бурлака Т., досліджуючи компетентності, якими має володіти освітній експерт [24], пропонує користуватися визначеною науковцями ієрархією, яка передбачає ключові, базові, спеціальні та спеціалізовані компетентності. Для уточнення запропонованих науковцями видів компетентностей автор пропонує скористатися думкою В. Стойкової, яка вважає, що ключові компетентності необхідні для будь-якої професійної діяльності й пов'язані з успіхом особистості у швидко змінюваному світі. Базові — відбивають специфіку визначеної професійної діяльності (педагогічної, медичної тощо). Спеціальні компетентності орієнтовані на специфіку конкретної професійної діяльності (учитель, вихователь, заступник директора, директор). Спеціалізовані — це специфічні компетентності, необхідні для роботи в будь-якій спеціальній галузі.

Петрова І. А. і Донцова О. С. [10] зазначають, що система компетентностей судового експерта-товарознавця має містити:

- *базові компетентності*, які покладено в основу судово-експертної діяльності працівника (аналітичні здібності, орієнтованість на клієнта, демонстрування цінностей судово-експертної установи, орієнтування на результат, міжособистісна ефективність);
- *компетентності росту*, які відображають відповідність судового експерта посаді (комунікабельність, розвиток особистості, функціональна майстерність, знання експертної спеціальності, організаційний вплив, командне лідерство тощо);
- *стратегічні компетентності*, які характеризують придатність працівника до керівної діяльності (високий рівень бачення перспектив і можливість розроблення стратегії розвитку; лідерство у кризових умовах і під час впровадження кардинальних змін; здатність очолити команду під час розв'язання складних завдань; заохочування творчості й інновацій).

С. Андренко, О. Курдес, А. Бубліков [5, с. 64] враховуючи етапи процесу підготовки судових експертів запропонували компетентності судового експерта поділяти на 3 рівні:

- *базовий* (відповідає здобуттю повної вищої освіти у закладі вищої освіти освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр»);
- *початкова підготовка* (відповідає підготовці за певною експертною спеціальністю під час прийому на роботу);
- *підвищення кваліфікації* (періодичне проходження підготовки (стажування) через нормативно встановлені проміжки часу

й отримання практичного досвіду під час здійснення судово-експертної діяльності).

Р. Кірін [9, с. 122] пропонує розрізняти наукову компетенцію і наукову компетентність судового експерта та розглядати за 3 рівнями: загальна, родова та безпосередня.

На нашу думку, для цілей висвітлення у Довіднику професійних компетентностей судових експертів за різними напрямками, які важливо враховувати при підготовці експертів, отриманні (підтвердженні) кваліфікації та під час призначення судових експертів, *професійні компетентності доцільно поділяти на 4 основні рівні:*

- *загальні компетентності* — ці компетентності є основоположними для ефективного проведення судових експертиз за всіма експертними спеціальностями. Включають знання з теоретичних, організаційних і процесуальних питань судової експертизи, здатність здійснювати повне та всебічне дослідження властивостей та ознак досліджуваних об'єктів, явищ і процесів, надавати аргументовані експертні висновки, у разі необхідності надавати роз'яснення тощо;
- *спеціальні (базові або фахові) компетентності* — орієнтовані на специфіку відповідної (базової) галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, до яких відносяться досліджувані об'єкти, явища і процеси. Зазвичай ці компетентності набуваються під час отримання формальної освіти у вищих навчальних закладах за другим освітнім рівнем та практичної роботи за фахом;
- *спеціалізовані (предметні) компетентності* — специфічні компетентності необхідні для забезпечення кваліфікованою та об'єктивною експертизою за певною експертною спеціальністю. Включають знання об'єкту та предмету експертизи відповідного напрямку; методичних підходів вирішення експертних завдань тощо;
- *особисті (індивідуальні) компетентності* — можуть набуватись внаслідок накопиченого практичного досвіду здійснення судово-експертної діяльності, а також формальної освіти за третім (освітньо-науковим/освітньо-творчим) рівнем, шляхом неформальної та інформальної освіти із набуттям знань, вмінь і навичок у певній сфері науки, техніки і мистецтва. Так, рівень особистої компетентності експерта може визначатися наявністю в експерта наукового ступеня, наукових та методичних робіт, досвіду викладацької діяльності, стажу експертної роботи, кількістю проведених експертиз, наявністю атестації за різними експертними спеціальностями, наставницьким досвідом та підвищенням кваліфікації.

На наш погляд, недоцільно встановлювати додаткові вимоги до наявності певних особистих (індивідуальних) компетентностей

у Довіднику професійних компетентностей. Між тим цей вид професійних компетентностей може додатково свідчити про розширення та постійне вдосконалення професійних знань, умінь та навичок експертом, який залучається до проведення певної експертизи.

**Висновки.** Проведене дослідження показало, що здійснення судово-експертної діяльності за будь-яким експертним напрямком не може бути виконано без наявності певного обсягу знань, вмінь та навичок, необхідних та достатніх для проведення повного дослідження та надання об'єктивного та обґрунтованого експертного висновку. При визначенні обсягу професійних компетентностей експертів вважаємо за доцільне враховувати як документи про вищу освіту, так і практичний досвід у певній галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла. Нині здійснення судово-експертної діяльності потребує від експертів постійного розширення та поглиблення знань й оволодіння новими навичками, тому підходи до отримання (підвищення) кваліфікації мають враховувати сучасні тенденції, зокрема щодо урахування не тільки результатів формальної освіти, здобутої у навчальних закладах, а також певних результатів неформальної та інформальної освіти.

Для цілей формування Довідника професійних компетентностей судових експертів, норми якого можуть враховуватися при підготовці експертів та отриманні (підтвердженні) ними кваліфікації, професійні компетентності пропонуємо поділяти на 4 основні рівні: *загальні компетентності*, які є основоположними для ефективного проведення судових експертиз за всіма експертними спеціальностями; *спеціальні (базові або фахові) компетентності* — орієнтовані на специфіку відповідної (базової) галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, до яких відносяться досліджувані об'єкти, явища і процеси; *спеціалізовані (предметні) компетентності* — специфічні компетентності, необхідні для забезпечення кваліфікованою та об'єктивною експертизою за певною експертною спеціальністю; *особисті (індивідуальні) компетентності* — можуть набуватися внаслідок накопиченого практичного досвіду здійснення судово-експертної діяльності, а також формальної освіти за третім (освітньо-науковим/освітньо-творчим) рівнем, шляхом неформальної та інформальної освіти.

#### **Перелік посилань**

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/show/4651-17#Text> (дата звернення: 18.03.2024).

#### **References**

1. Criminal procedure code of Ukraine: Law of Ukraine as of 13.04.2012 No. 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (access date: 18.03.2024) [in Ukrainian].

2. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 18.03.2024). On Forensic Expertise: Law of Ukraine as of 25.02.1994 No. 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (access date: 18.03.2024) [in Ukrainian].
3. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 № 266. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.03.2024). On approving the list of fields of knowledge and specialties for which higher education seekers are trained: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine as of 29.04.2015 No. 266. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF#Text> (access date: 18.03.2024) [in Ukrainian].
4. Про затвердження переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра : постанова Кабінету Міністрів України від 27.08.2010 № 787. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/787-2010-%D0%BF> (дата звернення: 18.03.2024). On approving the list of specialties for which specialists are trained in higher educational institutions at the specialist and master's educational qualification levels: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine as of 27.08.2010 № 787. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/787-2010-%D0%BF> (access date: 18.03.2024) [in Ukrainian].
5. Андренко С., Курдес О., Бубликов А. Щодо професійної компетентності судового експерта. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 100-річчя ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса». Харків, 2023. С. 64—66. Andrenko, S., Kurdes, O., Bublikov, A. (2023). The professional competence of forensics expert. *Current topics in forensics and criminalistics* : coll. materials of international science and practice conf. on the occasion of the 100th anniversary of the NSC «ISE named after Ex. Prof. M. S. Bocarius». Kharkiv. Pp. 64—66 [in Ukrainian].
6. Антонюк П.Є. Щодо професійної компетентності судово-медичного експерта. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 1 (25). С. 36—41. Antoniuk, P. (2016). Concerning the professional competence of a forensic medical expert. *Forensic Herald*. Iss. № 1 (25). Pp. 36—41 [in Ukrainian].
7. Гора І. В. Проблемні питання залучення експерта стороною захисту *Криміналістика и судебная экспертиза* : міжвідом. наук.-метод. зб. 2014. Вип. 59. С. 87—98. Hora, I. (2014). Problematic points of engaging an expert by the side of the defense. *Criminalistics and Forensics: interdepartmental scientific collection*. Iss. 59. Pp. 87—98 [in Ukrainian].
8. Гуріна Д. П., Калініна І. В. До питання щодо компетенції та компетентності судового експерта у кримінальному провадженні. *Криміналістика і судова експертиза* : міжвідом. наук.-метод. зб. 2018. Вип. 63. С. 195—203. Hurina, D., Kalinina, I. To the question of the competency and competence of forensic expert in criminal proceeding. *Criminalistics and Forensics* : interdepartmental scientific collection. Iss. 63. Pp. 195—203 [in Ukrainian].

9. Кірін Р. С. Актуальні питання наукової компетенції та компетентності судових експертів. *Актуальні питання та перспективи розвитку судової експертизи та криміналістики* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 3 вересня 2021 року). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 119—123. Kirin, R. (2021). Current issues of scientific competence and competence of forensic experts. *Current issues and prospects for the development of forensic examination and criminalistics: scientific-practical international conference proceedings*. Odesa. Pp. 119—123 [in Ukrainian].
10. Петрова І. А., Донцова О. С. Особливості формування професійних компетентностей судового експерта-товарознавця. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 165—178. DOI: 10.32353/khrife.1.2020\_11. Petrova, I., Dontsova, O. (2020). Peculiarities of forensic commodity expert professional competencies formation. *Theory and practice of forensics and criminalistics: collection of scientific papers*. Iss 21. Pp. 165—178. DOI: 10.32353/khrife.1.2020\_11 [in Ukrainian].
11. Федоренко О. І., Шевцов С. О. Зміст професійної компетентності працівників експертної служби МВС України. *Військова освіта*. 2017. № 1. С. 192—199. DOI: 10.33099/2617-1783/2017-1/192-199. Fedorenko, O., Shevtsov, S. (2017). The professional competence content of employees of the expert service of the ministry of interior of Ukraine. *Military education*. Iss. 1. Pp. 192—199. DOI: 10.33099/2617-1783/2017-1/192-199 [in Ukrainian].
12. Джавадов Ф. М., Салимов А. А. Роль юридических знаний в повышении квалификации судебных экспертов естественнонаучного профиля. Судова експертиза. Сучасний стан та перспективи розвитку: тези доповідей. К.: Міністерство юстиції України, НТУУ «Київський політехнічний університет», 2010. С. 49—54. Javadov, F., Salimov, A. (2010). The role of legal knowledge in improving the qualifications of forensic experts in the field of natural sciences. Forensic examination. Current state and development prospects. Kyiv. Pp. 49—54 [in Russian].
13. Щербаківський М. Г., Щербаківська Л. П. Компетенция и компетентность судебного эксперта. Криміналістика и судебная экспертиза. 2013. Вып. 58. Ч. 2. С. 95—104. Shcherbakovsky, M., Shcherbakovska, L. (2013). Competence and competency of a forensic expert. *Criminalistics and Forensics* : interdepartmental scientific collection. Iss. 58. Pp. 95—104 [in Russian].

14. Щербаківський М.Г. Компетенція та компетентність судового експерта (на прикладі КПК України). Судові експертизи в процесуальному праві України : навчальний посібник / за заг. ред. О. Г. Рувіна. Київ: Видавництво Ліра-К, 2019. С. 81—89. Shcherbakovsky, M. G. (2019). Competence and competency of a forensic expert (based on the Criminal Procedure Code of Ukraine). Forensic examinations in the procedural law of Ukraine : a study guide. Kyiv. Pp. 81—89 [in Ukrainian].
15. Степанюк Р. Л., Шевцов С. О. Щодо системи фахової підготовки спеціалістів-криміналістів для органів національної поліції. *Проблеми та перспективи розвитку судової експертизи та криміналістики* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 16 жовтня 2020 року). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 575—579. Stepaniuk, R., Shevtsov, S. (2020). Regarding the professional training system of forensic criminalist specialists for national police bodies. *Problems and prospects of forensic examination and criminalistics development: scientific-practical international conference proceedings*. Odesa. Pp. 575—579 [in Ukrainian].
16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування національної системи кваліфікацій : Закон України від 01.04.2022 № 2179-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2179-20#Text> (дата звернення: 20.03.2024). On introducing changes to certain legislative acts of Ukraine regarding the functioning of the national qualification system as of 04.01.2022 No. 2179-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2179-20#Text> (access date: 20.03.2024) [in Ukrainian].
17. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 20.03.2024). The Labor Code of Ukraine dated 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (access date: 20.03.2024) [in Ukrainian].
18. Методика розроблення професійних стандартів: наказ Міністерства соціальної політики України №74 від 21.01.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0165-18#Text> (дата звернення: 02.04.2024). Methodology for establishing professional standards: Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine No. 74 21.01.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0165-18#Text> (access date: 02.04.2024) [in Ukrainian].
19. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 02.04.2024). On education: Law of Ukraine as of 05.09.2017 No. 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (access date: 02.04.2024) [in Ukrainian].

20. Міністерство юстиції України. Міністерство юстиції України. Директорат правосуддя та кримінальної юстиції. Моніторинговий звіт за 2021 рік / відпов. ред. к. ю. н. О. М. Олійник. 662 с. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2022/01/26/20220126163347-81.pdf> (дата звернення: 20.03.2024).
21. Директива 2005/36/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 7 вересня 2005 року про визнання професійних кваліфікацій. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32005L0036> (дата звернення: 20.03.2024).
22. Про затвердження Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів : наказ Міністерства юстиції України від 03.03.2015 р. № 301/5. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15> дата звернення: 20.03.2024).
23. Кісіль Н. В. Визначення професійних компетентностей судових експертів у сфері інтелектуальної власності та їх значення для підготовки експертів. *Криміналістика і судова експертиза*: міжвідом. наук.-метод. зб. 2023. Вип. 68. С. 601—614. DOI: 10.33994/kndise.2023.68.60.
24. Бурлака Т. Яким має бути освітній експерт: компетентності, етичні норми. *Школа управління*. 2020. № 1 (84). С. 62—74.
- Ministry of Justice of Ukraine. Directorate of Justice and Criminal Justice. Monitoring report for 2021. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2022/01/26/20220126163347-81.pdf> (access date: 20.03.2024) [in Ukrainian].
- Directive 2005/36/EC of the European Parliament and of the Council of 7 September 2005 on the recognition of professional qualifications. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32005L0036> (access date: 20.03.2024) [in Ukrainian].
- On the approval of the Regulation on the Central Expert Qualification Commission under the Ministry of Justice of Ukraine and the certification of judicial experts: order of the Ministry of Justice of Ukraine dated 03.03.2015 No. 301/5. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15> (access date: 20.03.2024) [in Ukrainian].
- Kisil, N. (2023). Determination of the professional competencies of forensic experts in the sphere of intellectual property and their significance for the training of experts. *Criminalistics and Forensics: interdepartmental scientific collection of the Kyiv Scientific Research Institute of Forensic Expertise*. Iss. 68. Pp. 601—614 [in Ukrainian].
- Burlaka, T. (2020). What an educational expert should be: competencies, ethical norms. *School of management*. Iss. 1 (84). Pp. 62—74 [in Ukrainian].

### **Determination of the scope and main components of forensic experts' professional competencies**

**N. Kisil**

Implementing forensic expert activity in any expert direction requires a certain amount of knowledge, skills, and abilities necessary and sufficient for providing an objective and substantiated specialist opinion. During the years of the pandemic and military actions in Ukraine, there was a significant shift in the education format from the traditional offline form

to online. Currently, we are witnessing an increase in opportunities to acquire professional knowledge and skills through education and advanced training at various courses and workshops conducted by domestic and foreign subjects of educational activity and professional institutions. In our opinion, the old paradigm of training forensic experts with the definition of requirements for appropriate higher education availability in modern conditions needs to be revised. Approaches to obtaining (upgrading) qualifications should take into account modern trends; in particular, recognize not only the results of formal education obtained in educational institutions but also certain results of autodidacticism and informal education. When determining experts' scope of professional competencies, we consider it expedient to take into account both documents on higher education and practical experience in a certain field of science, technology, art, or craft. For the purposes of forming of the document: «The Handbook of Forensic Experts' Professional Competencies», the norms of which can be taken into account when training experts and obtaining (confirming) their qualifications, professional competencies are proposed to be divided into 4 main levels: *general competencies* — fundamental for the effective conduct of forensic examinations in all expert specialties; *special (basic or professional) competencies* — focused on the specifics of the relevant (basic) field of science, technology, art or craft to which the studied objects, phenomena, and processes belong; *specialized (subject) competences* — specific competences necessary to provide qualified and objective expertise in a certain expert specialty; *personal (individual) competencies* — can be acquired as a result of the accumulated practical experience of forensic expert activity, as well as formal education, informal and autodidactic education.

**Keywords:** expert; professional competences; education; training of experts; forensic examination; integration of education.

⇒ Кісіль, Н. В. (2024). Визначення змісту та основних складових професійних компетентностей судових експертів. *Криміналістика і судова експертиза*. Вип. 69. С. 54—71. DOI: 10.33994/kndise.2024.69.05.